

ĐỀ XUẤT CÁC CHƯƠNG TRÌNH GIÁO DỤC CỘNG ĐỒNG NHẪM PHÁT TRIỂN NGUỒN NHÂN LỰC DU LỊCH Ở CÁC LÀNG VĂN HÓA DU LỊCH TỈNH HÀ GIANG

BÙI THỊ THU VÂN*

Ngày nhận bài: 25/11/2016; ngày sửa chữa: 28/11/2016; ngày duyệt đăng: 07/12/2016.

Abstract: Located in the northernmost position of our country, Ha Giang province is endowed with natural potentials to develop tourism, especially community-based tourism. Yet, untrained human resource for tourism is hindering this province from tourism development. In this article, author proposes some programs of community-based education for Ha Giang tourism villages with aim to improve professional skills for tourism workers, contributing to development of the tourism in the province.

Keywords: Community-based educational, tourism workers, human resources, Ha Giang province.

Hà Giang là tỉnh được đánh giá cao về tiềm năng, thế mạnh trong phát triển du lịch (DL), bên cạnh những lợi thế về vị trí chiến lược trong phát triển KT-XH, Hà Giang còn là mảnh đất lưu giữ các giá trị di sản văn hóa vô cùng phong phú; các tài nguyên DL tự nhiên đa dạng; đặc biệt là di sản Công viên địa chất toàn cầu Cao nguyên đá Đổng Vần, đây đá và đang là những tiềm năng để phát triển các loại hình DL văn hóa, DL tâm linh, sinh thái, nghỉ dưỡng. Trong đó, với tài nguyên văn hóa đặc trưng của 22 tộc người trên địa bàn là điều kiện thuận lợi để Hà Giang phát triển loại hình DL cộng đồng, khám phá, trải nghiệm bản sắc văn hoá nguyên sơ của các dân tộc.

Trong thời gian qua, Tỉnh ủy, UBND tỉnh đã chỉ đạo sâu sát, thường xuyên và kịp thời trong công tác phát triển DL dựa vào cộng đồng; các cấp, các ngành đã tiến hành triển khai xây dựng *Làng văn hóa du lịch cộng đồng* (VHDLCĐ), coi đây là bước đột phá quan trọng để phát triển DL của địa phương. Tuy nhiên, sau nhiều năm phát triển loại hình DL này, do cộng đồng dân cư ở các làng VHDLCĐ chủ yếu là người dân tộc thiểu số, trình độ nhận thức còn thấp, trình độ chuyên môn, nghiệp vụ DL hầu như không có đã làm cho tình hình phát triển DL ở các Làng VHDLCĐ gặp nhiều khó khăn: lượng khách đến với các làng còn ít, doanh thu DL chưa cao, các dịch vụ và sản phẩm DL cộng đồng còn đơn giản, nghèo nàn, chất lượng thấp... Hơn nữa, từ trước đến nay, tại tỉnh chưa có một chương trình đào tạo chuyên môn, nghiệp vụ DL bài bản nào dành cho cộng đồng dân cư đang tham gia vào hoạt động DL ở các thôn, bản.

Vì vậy, dựa trên những khảo sát thực tế tại các Làng VHDLCĐ tỉnh Hà Giang, bài viết đề xuất một số

chương trình giáo dục cộng đồng nhằm nâng cao khả năng làm DL của cộng đồng địa phương ở các Làng VHDLCĐ tỉnh Hà Giang, tập trung vào những vấn đề sau:

1. Đào tạo đội ngũ hướng dẫn viên (HDV) địa phương

Tại nhiều Làng VHDLCĐ tỉnh Hà Giang hầu như không có HDV DL là người bản địa, hoạt động hướng dẫn DL tại làng chủ yếu dựa vào các HDV từ những công ti DL đưa khách tới. Vì vậy, hoạt động thu hút, tuyển chọn, đào tạo HDV địa phương là hết sức cấp thiết. Dân địa phương là người hiểu rõ về địa phương mình sống, từ các yếu tố tài nguyên tự nhiên, địa hình, khí hậu cho đến phong tục tập quán, lễ hội... Vì vậy, việc đào tạo HDV địa phương để họ có thể quảng bá thông tin DL địa phương ra bên ngoài bằng chính giọng nói, tính cách địa phương họ đang sống là điều rất quan trọng. Chương trình đào tạo đội ngũ HDV địa phương là người dân tộc cần tập trung vào các nội dung sau:

- Tư vấn, hướng nghiệp cho thế hệ trẻ địa phương thấy được tiềm năng phát triển DL địa phương và nhu cầu của địa phương về nghề HDV DL; từ đó, có chính sách khuyến khích, hỗ trợ thu hút và đào tạo nhân lực phục vụ DL địa phương.

- HDV tại các Làng VHDLCĐ cần được đào tạo những kĩ năng để cùng tham gia với du khách trong những hoạt động đặc thù của DL địa phương, như: trải nghiệm nông nghiệp, trải nghiệm ẩm thực, an toàn leo núi, lội suối...

- Khách nước ngoài rất thích những trải nghiệm DL dựa vào cộng đồng mang lại; vì vậy, đội ngũ HDV

* Trưởng Đại học Sư phạm Hà Nội

địa phương cần nâng cao trình độ ngoại ngữ phục vụ đa dạng đối tượng du khách nước ngoài.

- Một trong những mô hình đang được áp dụng khá phổ biến ở Sa Pa (tỉnh Lào Cai) và cũng đã mang lại những hiệu quả nhất định trong việc nâng cao chất lượng đội ngũ HDV địa phương, đó là việc thành lập các câu lạc bộ HDV. Đội ngũ này hình thành từ việc các thanh thiếu niên dân tộc Mông, Dao có khả năng giao tiếp bằng ngoại ngữ (chủ yếu là tiếng Anh) trực tiếp với khách DL sau một thời gian tiếp cận, bán hàng lưu niệm cho khách. Sau đó, các em tích lũy kinh nghiệm hướng dẫn DL cũng như những kiến thức tối thiểu về tuyến điểm và có thể chuyển sang làm nghề hướng dẫn DL tại điểm [1]. Đây là một mô hình rất tiêu biểu, có thể nhân rộng sang các điểm đến mới như Hà Giang theo các đề xuất cụ thể sau: + Ở mỗi huyện nên thành lập ít nhất một câu lạc bộ HDV dân tộc thiểu số bằng cách chọn lựa một nhóm khoảng 20-25 thanh niên dân tộc Mông, Dao, Tày từ 15-25 tuổi, có tố chất (hoạt bát, nhanh nhẹn, hoạt ngôn, thích giao tiếp, ngoan, chăm chỉ, sức khỏe tốt). Ưu tiên các em có kết quả học tập tốt ở trường phổ thông, đã tốt nghiệp trung học phổ thông trở lên. Các em này là người của các thôn, làng đang triển khai mô hình DL cộng đồng thì càng tốt, hoặc có thể chọn những người đang là chủ hộ kinh doanh “Homestay” (khách DL ở lại nhà của dân địa phương) tham gia vào lớp học; + Hỗ trợ đào tạo và khuyến khích các em tự học tiếng Anh. Có thể tuyển chọn và sử dụng giáo viên tiếng Anh ở các trường phổ thông để dạy các em thường xuyên. Thông qua lớp học, các đợt kiểm tra, đánh giá, phát hiện ra những em có năng khiếu nghe, nói tiếng Anh tốt và có thể chia làm 2 nhóm: HDV DL nội địa, HDV DL quốc tế (tùy theo khả năng ngoại ngữ); + Tạo điều kiện cho các em có cơ hội tiếp xúc và giao tiếp thường xuyên với người nước ngoài (bán hàng lưu niệm tại các điểm DL, dẫn đường miễn phí cho khách nước ngoài, tham gia vào các tour trekking, làm tình nguyện viên ở khách sạn, nhà hàng có nhiều khách nước ngoài); + Tổ chức các buổi sinh hoạt chủ đề liên quan đến tài nguyên DL trong vùng, phẩm chất nghề hướng dẫn DL và các kỹ năng hướng dẫn DL cơ bản, tập các kỹ năng hướng dẫn DL, mời các thuyết minh viên tại các điểm tham quan DL chính của địa phương như Dinh họ Vương, Cột cờ Lũng Cú, phố cổ Đồng Văn đến giao lưu, chia sẻ kỹ năng và kinh nghiệm công tác cho các thành viên câu lạc bộ; + Mở những lớp đào tạo ngắn hạn về quản trị lữ hành, điều hành tour và nghiệp vụ hướng dẫn DL (có kiểm tra, đánh giá và cấp giấy chứng nhận) tham gia; + Cấp giấy phép hành nghề HDV DL địa phương cho những em đã hoàn

thành tốt lớp học này và có đủ giấy chứng nhận tham gia các lớp bồi dưỡng nghiệp vụ; + Giúp những HDV DL địa phương đã được cấp giấy phép hoạt động tìm kiếm cơ hội việc làm tại doanh nghiệp DL, khách sạn và các điểm tham quan DL địa phương; + Lồng ghép sáng kiến thành lập câu lạc bộ HDV DL dân tộc này vào để án thành lập các tổ thuyết minh viên của Phòng Văn hóa - Thông tin các huyện.

2. Đào tạo ngoại ngữ

Điều quan trọng và cấp thiết đối với cộng đồng địa phương đang tham gia hoạt động DL, đặc biệt là chủ các hộ kinh doanh dịch vụ “Homestay” là phải nâng cao trình độ ngoại ngữ, đặc biệt là tiếng Anh. Nếu không có người biết tiếng Anh đi cùng khách thì sự giao tiếp giữa khách và chủ dịch vụ “Homestay” chủ yếu chỉ là nụ cười hay một số thông điệp thông qua điệu bộ cơ thể. Do đó, nếu chủ nhà muốn giới thiệu nhiều về văn hóa của dân tộc mình hay khách muốn tìm hiểu sâu về lịch sử, văn hóa địa phương thì cũng rất khó cho cả 2 bên. Điều này đã làm giảm đi rất nhiều ý nghĩa tích cực của loại hình DL dựa vào cộng đồng.

Vì vậy, các thành viên của cộng đồng, đặc biệt là những người trực tiếp cung cấp các dịch vụ DL đến khách phải thường xuyên được tham dự các khóa đào tạo về ngoại ngữ để có thể giao tiếp được với khách DL, ít nhất là ở hình thức cơ bản. Công cụ đem lại sự hỗ trợ hiệu quả chính là những “tờ rơi” cung cấp cho cả chủ nhà và khách DL (ghi rõ một số từ hoặc những câu giao tiếp thiết yếu thuộc ngôn ngữ địa phương và ngôn ngữ mà khách DL sử dụng). Ngoài ra, cũng có thể tìm đến những sinh viên nước ngoài thích ở lại trong cộng đồng với thời gian ít nhất hai tuần để dạy ngoại ngữ, trong khoảng thời gian từ 2-3 giờ/ngày. Họ có thể được miễn các chi phí trong thời gian nghỉ lại cộng đồng (chi phí cho lưu trú và ăn uống), những chi phí này sẽ được chia sẻ bởi các thành viên trong cộng đồng, hoặc thông qua quỹ DL chung của cộng đồng.

3. Tập huấn kinh doanh “Homestay”

Dịch vụ “Homestay” đang được chú ý xây dựng và phát triển ở khắp các huyện, xã của tỉnh Hà Giang. Nhưng theo chúng tôi, đa số dịch vụ này ở Hà Giang hiện nay chỉ có thể gọi là “housestay” - dịch vụ lưu trú đơn giản. “Homestay” không phải là dịch vụ lưu trú, mà là loại hình du khách sẽ ở và sinh hoạt chung với người dân địa phương như thành viên trong gia đình; thông qua hoạt động tập thể đó để trải nghiệm các giá trị sống và văn hoá của mảnh đất mà du khách đặt chân đến. Vì vậy, “Homestay” là một sản phẩm DL hoàn chỉnh chứ không chỉ là dịch vụ lưu trú; chỉ khi

nào du khách thực sự hoà mình vào cuộc sống bản địa từ ăn ở đến sinh hoạt, lao động thì họ mới thực sự được trải nghiệm loại hình DL “Homestay”. Còn những điểm “Homestay” ở Hà Giang mới chỉ làm tốt dịch vụ lưu trú, ăn nghỉ, khách vẫn chỉ là khách, ngày ngày đi tham quan, chụp ảnh, nhìn cuộc sống địa phương từ bên ngoài; thậm chí, nhiều khi bữa ăn của họ cũng tách biệt, được phục vụ riêng chứ không ăn chung cùng chủ nhà.

Muốn vậy, ngoài yêu cầu về cơ sở vật chất đáp ứng được nhu cầu của du khách, thì sự nhận thức và vai trò của “chủ nhà” đóng vai trò rất quan trọng trong việc kinh doanh dịch vụ Homestay, bởi: - Chủ nhà phải nhận thức sâu sắc về dịch vụ mà mình đang cung cấp, lợi ích nó mang lại cho bản thân và giá trị đối với xã hội. Nghĩa là người làm “Homestay” không chỉ có hiểu biết về DL, làm kinh tế mà còn phải có phẩm chất tốt, tầm nhìn xa và nghĩ đến lợi ích cộng đồng; - Chủ nhà “Homestay” cũng phải là một chuyên gia DL, biết cách nói chuyện với khách, có khả năng tạo sự thoải mái cho khách, hiểu tâm lí khách, hiểu biết về mọi vấn đề của địa phương để giới thiệu cho khách... Do đó, các khoá đào tạo cho người làm “Homestay” cần tập trung ngắn hạn nhưng phải liên tục đào tạo, tuyên truyền trong nhiều năm, kể cả khi dịch vụ đã đi vào hoạt động.

Vì vậy, việc tập huấn kinh doanh “Homestay” cần tập trung vào các nội dung sau [2]:

- Phổ biến, tư vấn cho các hộ dân trong quá trình đầu tư, cải tạo, nâng cấp cơ sở lưu trú theo đúng tiêu chuẩn cho “Homestay” của Việt Nam; đảm bảo đúng tiêu chuẩn về tiện nghi phòng ngủ, tiện nghi phòng tắm.

- Khách DL cũng quan tâm nhiều đến yếu tố vệ sinh trong nhà và môi trường sống xung quanh gia đình nhằm tạo ấn tượng đầu tiên tốt cho khách, giảm tỉ lệ mắc bệnh và ngăn ngừa bệnh tật. Vì vậy, cần chú ý nhiều hơn đến công tác vệ sinh nhằm tạo không gian lưu trú sạch sẽ, như: Thường xuyên bảo trì/sửa chữa những đồ dùng bị hỏng; quét dọn hàng ngày, đặc biệt khi đang có khách ở; giữ cho gối, khăn trải giường luôn khô ráo và sạch sẽ; lau chùi khu bếp hàng ngày; đặt thùng rác và đổ rác hàng ngày; chuẩn bị chu đáo dầu gội, xà bông, bàn chải và kem đánh răng, khăn... Di dời các chuồng trại chăn nuôi ra xa nhà; luôn luôn dọn dẹp rác thải và phân động vật...

- Chú trọng công tác an toàn lưu trú. Khi khách đi DL, an toàn, an ninh cho sức khỏe của bản thân và tài sản cá nhân là mối quan tâm hàng đầu. Chủ “Homestay” cần biết cách tránh các sự cố xảy ra và có khả năng ứng phó với từng sự cố.

- Giúp chủ “Homestay” hiểu, nắm chắc và làm tốt công tác dịch vụ khách hàng. Dịch vụ khách hàng là những hành động hoặc hoạt động được cung cấp để đáp ứng mong đợi của khách, tạo sự hài lòng cho khách. Các hoạt động dịch vụ khách hàng “Homestay” có thể được nhóm lại thành 4 lĩnh vực chính: chuẩn bị cho khách, đón khách, tương tác với khách và tạm biệt khách.

- Giúp người dân biết cách tổ chức nhiều hoạt động cho du khách khi ở tại nhà mình: tổ chức các tour DL xung quanh bản và các hoạt động khác. Cung cấp các tour DL trong bản và thăm các thắng cảnh thiên nhiên, văn hóa với giá định trước hoặc tạo cơ hội cho khách tham gia hoặc quan sát những công việc hàng ngày của gia đình chủ nhà sẽ là trải nghiệm học tập tuyệt vời cho du khách. Các loại hình tour DL cần tính đến đặc điểm của môi trường xung quanh (đồi núi, vịnh, hồ, sông, đồng ruộng, thác nước, hang động...), cơ sở hạ tầng xây dựng (nhà cửa, đường đi, đường mòn), các thắng cảnh lịch sử và văn hóa (đền thờ, chùa, những tòa nhà xây từ thời Pháp thuộc) và những khu vực lí thú khác (chợ phiên, cánh đồng hoa...). Một số ý tưởng cho các tour DL có thể là: tour DL văn hóa ngắn trong làng, bản; hướng dẫn đi bộ quanh làng, bản và/hoặc khu vực thiên nhiên; đi thuyền dọc sông, hồ; tham quan hệ thống chợ phiên... Mức độ khó khăn của chuyến đi (cho một người bình thường), thời gian và các đặc điểm của chuyến đi cần phải được lưu ý và nói cho khách biết để giúp họ quyết định xem chuyến đi có phù hợp với họ hay không. Bên cạnh đó, cũng cần tạo cơ hội cho khách tương tác với chủ nhà trong những việc “vật” hàng ngày hoặc những công việc có thể giúp du khách tìm hiểu văn hóa và lối sống của cộng đồng địa phương. Các hoạt động tiềm năng có thể tổ chức cho khách như: điều khiển trâu kéo cày trên nương; học cách làm đồ thủ công mỹ nghệ truyền thống (thêu, dệt); giúp chuẩn bị bữa tối/trưa; câu, đánh bắt cá; học cách trồng/gặt lúa...

- Tập huấn cho các chủ “Homestay” về công tác tiếp thị dịch vụ “Homestay” qua các công cụ tìm kiếm, mạng xã hội, bản đồ địa điểm trên Internet... Tổ chức các chuyến tham quan thực tế mô hình “Homestay” tương tự đã thành công ở các địa phương trong cả nước, như: Sa Pa (Lào Cai); Mộc Châu (Sơn La). Tham dự các hội thảo về kinh doanh “Homestay”, hội thảo về phát triển DL dựa vào cộng đồng, cung cấp sách, tài liệu hướng dẫn cho các hộ kinh doanh “Homestay” nghiên cứu, áp dụng.

4. Chương trình tập huấn dịch vụ ẩm thực

Dịch vụ ăn uống tại các Làng VHDLCTĐ chưa phát triển, hầu như chưa có Làng VHDLCTĐ nào có

một quán kinh doanh ẩm thực riêng cả, do lượng khách đến chưa nhiều và ổn định. Các hộ kinh doanh dịch vụ “Homestay” cũng chính là các hộ phục vụ luôn việc ăn uống (sáng, trưa, tối) cho du khách. Tuy nhiên, không phải hộ kinh doanh nào cũng nấu ăn ngon hoặc biết nấu nhiều món ăn phù hợp với khẩu vị của cả khách nội địa lẫn khách quốc tế mà vẫn đảm bảo mang đậm hương vị địa phương của các dân tộc vùng cao. Vì vậy, trong *chương trình tập huấn ẩm thực* cần chú trọng kỹ thuật sử dụng nguyên liệu thực phẩm địa phương để chế biến thức ăn ngon, chủ động thay đổi thực đơn linh hoạt cho phù hợp với nguyên liệu theo mùa vụ. Đồng thời, lên kế hoạch dự trữ nguyên liệu và lên thực đơn cho những món ăn phù hợp khẩu vị khách nước ngoài. Tập huấn về kỹ năng tiếp đón khách nhiệt tình, thân thiện; đảm bảo môi trường chế biến vệ sinh, không gian ăn uống thoáng mát, gần gũi với thiên nhiên, mang lại cảm giác nông thôn, không khí làng quê miền núi Việt. UBND xã cần tổ chức các hội thi nấu ăn, thi đua giữa các gia đình kinh doanh ẩm thực, kinh doanh “Homestay” nhằm khơi dậy ý thức thi đua, nâng cao chất lượng dịch vụ ẩm thực; đồng thời, qua hội thi các hộ dân nắm bắt được những điểm họ cần cải thiện trong quá trình cung cấp dịch vụ ẩm thực. Để cải thiện chất lượng dịch vụ ẩm thực, UBND xã cũng cần tổ chức các đợt khảo sát, tập huấn cho các hộ dân kinh doanh dịch vụ ẩm thực, “Homestay”.

Đề xuất các bước tập huấn về ẩm thực tại lớp tập huấn ở các Làng VHDLCEĐ [5]:

- Bước 1: Nắm bắt nhu cầu và hiện trạng dịch vụ ăn uống của các hộ gia đình, nói chuyện với những người dân có nhu cầu cung cấp dịch vụ ăn uống và tìm hiểu các món ăn họ có thể chế biến và những điều họ muốn học hỏi thông qua buổi tập huấn.

- Bước 2: Nắm bắt trình độ nấu ăn của từng hộ dân, yêu cầu chế biến các món ăn hiện tại của gia đình, nếm thử và trao đổi ý kiến với các hộ gia đình (đánh giá về vị và cách trang trí).

- Bước 3: Cân nhắc điều chỉnh các món ăn và thực hành chế biến, cùng giảng viên, thực hành điều chỉnh hương vị và bài trí các món ăn.

- Bước 4: Sử dụng các hình trang trí, trang trí món ăn, trang trí bàn ăn, chén đĩa...

- Bước 5: Cung cấp dịch vụ (thực hành đón khách), kiến thức về dịch vụ, các bài học về Menu, giao tiếp ứng xử với khách.

5. Tập huấn kỹ năng phục vụ khách DL

Tại Hà Giang, hoạt động DL đang thu hút được nhiều người dân tham gia vào các hoạt động kinh doanh dịch vụ, như: dịch vụ “Homestay”, dịch vụ ẩm

thực, bán hàng lưu niệm, trải nghiệm nông nghiệp, dịch vụ vận chuyển, cho thuê xe,... Người dân tham gia các dịch vụ này phần lớn chưa được đào tạo, tập huấn về kỹ năng phục vụ khách DL; vì vậy cần mở các lớp tập huấn nhằm nâng cao kỹ năng phục vụ khách DL, cụ thể như: - *Kỹ năng giao tiếp*: chào hỏi, bắt tay, tiếp khách, thu xếp chỗ ngồi trong bàn ăn, hướng dẫn an toàn khi lên xuống xe...; - *Kỹ năng phân tích tâm lý, thị hiếu của khách trong và ngoài nước*: tâm lý khách đến từ các vùng miền Việt Nam, tâm lý khách nước ngoài...; - *Kỹ năng sơ cứu*: các HDV, hộ kinh doanh “Homestay”, kinh doanh phương tiện vận chuyển ở địa phương nên tham gia các khóa đào tạo về sơ cứu nhằm biết cách sơ cấp cứu ban đầu đối với những trường hợp gặp tai nạn; hiểu về các tiêu chuẩn y tế, thiết bị và kỹ năng cần thiết trong trường hợp khẩn cấp, xác định con đường nhanh nhất để đến bệnh viện gần nhất.

* * *

Việc đào tạo, bồi dưỡng, nâng cao năng lực cho các nhà quản lý, kinh doanh và lực lượng lao động trực tiếp cả về kinh nghiệm thực tiễn và lý luận là việc làm rất quan trọng để nâng cao chất lượng, tính hiệu quả của dịch vụ DL. Lực lượng lao động tham gia vào hoạt động DL tại tỉnh Hà Giang nói chung và ở các Làng VHDLCEĐ nói riêng còn hạn chế cả về số lượng và trình độ chuyên môn nghiệp vụ. Vì vậy, trong thời gian tới, để phát triển đội ngũ lao động DL, cần thực hiện đồng bộ một số chương trình giáo dục cộng đồng, như: đào tạo đội ngũ HDV địa phương; đào tạo ngoại ngữ; tập huấn kinh doanh “Homestay”; tập huấn dịch vụ ẩm thực; kỹ năng phục vụ khách DL... □

Tài liệu tham khảo

[1] UBND tỉnh Hà Giang (2013). *Quy hoạch tổng thể phát triển du lịch, khu du lịch Quốc gia Cao nguyên đá Đồng Văn, tỉnh Hà Giang đến năm 2020, tầm nhìn đến năm 2030*.

[2] Tổng cục Du lịch (2012). *Tài liệu Hướng dẫn vận hành du lịch lưu trú tại nhà dân*.

[3] Viện Nghiên cứu phát triển Du lịch (2013). *Cẩm nang thực tiễn phát triển du lịch nông thôn Việt Nam*.

[4] Sở Văn hóa - Thể Thao và Du lịch tỉnh Hà Giang (2007). *Quy hoạch làng văn hóa du lịch cộng đồng trên địa bàn tỉnh Hà Giang*.

[5] Nguyễn Văn Thanh (2006). *Nghiên cứu mô hình du lịch cộng đồng tại Sa Pa*. Đề tài khoa học cấp Bộ.

[6] UBND tỉnh Hà Giang (2011). *Phát triển nguồn nhân lực du lịch tỉnh Hà Giang giai đoạn 2010-2020, tầm nhìn đến 2030*.

[7] Dương Văn Sáu (2015). *Đào tạo nhân lực du lịch ở Việt Nam - Những vấn đề lý luận và thực tiễn*. Tạp chí Nghiên cứu văn hóa - Trường Đại học Văn hóa Hà Nội, số 1, tr 15-19.